

Головченко Ніна Іванівна,

провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПНУ,
м. Київ, Україна,
кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID iD: 0000-0003-1811-8085

golovchenko-nina@ukr.net

DOI: 10.28925/2412-2475.2020.15.4

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ МОДИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ЄВРОМАЙДАН ТА АНТИТЕРОРИСТИЧНУ ОПЕРАЦІЮ (АТО)

Статтю присвячено проблемі жанрово-стильових модифікацій сучасної української документальної літератури про Євромайдан (2013–2014) та збройну агресію Російської Федерації проти України (2014–2020). На прикладі книги «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву» (2014, автор проєкту О. Забужко, упорядник Т. Терен) досліджено зміст і форму жанру колективного літопису (літопису самовидців). Відзначено, що дописи 150 авторів, розміщені на різних інтернет-ресурсах і дібрані до книги, структуровані за логікою розвитку класичного сюжету. У текстах представлено розлогий спектр образів учасників Євромайдану. Опис подій увиразнено оригінальними художніми засобами та яскравими емоціями. Збірка есеїв «Точка нуль» Артема Чеха представляє наратив письменника, що брав участь в АТО 2015–2016 рр. Це «автопортрет митця», у якому автор здійснює об'єктивний аналіз власних суб'єктивних переживань війни. Обидві книги постають як своєрідний об'єктивний художньо-емоційний документ епохи.

Ключові слова: сучасна українська література, документальна література, література non-fiction, жанрово-стильові модифікації, літопис самовидців, есей.

Актуальність дослідження. Термін «документальна література» донині не має вичерпного тлумачення в українських довідкових виданнях. Один із варіантів визначення поняття Ю. Ковалівим (документальна література — «...художньо-публіцистичні, науково-художні твори (нарис, нотатки, хроніка, репортаж), що ґрунтуються на повному або частковому використанні документальних джерел. Вони різняться від історичних жанрів, хронік, літописів, діаріюшів, щоденників, мемуарів способом використання документальної бази, що, не зазнаючи типізації та вимислів, закладає структурні підвалини твору, зосереджується на аналізі відповідно фіксованого матеріалу, що іноді компонується на засадах зіставлення й монтажу. При цьому визначальний принцип достовірності нарації пов'язаний з емоційним вчуванням у текст» [8, 294]) піддається критиці, доповнюється, модернізується. Адже вивчення літератури non-fiction, «другу хвилю розквіту» якої «спостерігаємо на межі XX–XXI ст.» [2, 58]

провадиться українськими науковцями доволі активно.

Жанрово-стильові модифікації документальної літератури досліджують І. Акіншина, М. Варикаша, Г. Грегуль, Н. Ігнатів, Б. Мельничук, І. Василенко, В. Галич, Н. Ігнатів, О. Колінько, М. Коцюбинська, Г. Сиваченко, Д. Стус, Н. Колошук та ін. Науковці відзначають, що розвиток книжкового ринку України, авторитетність видань, здійснених на основі відкриття архівних документів, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що уможливають широкий доступ до джерел інформації, обумовлюють популярність літератури non-fiction.

М. Варикаша розмірковує над тим, «які жанри належать до цієї літератури, а також в чому полягає сутність і трансформація категорій художності і правдивості в літературі non-fiction та яке співвідношення цих категорій» [2, 59], розглядає гендерний дискурс на прикладі щоденників і пропонує свій варіант тлумачення

терміна: «...література non-fiction — це різновид літератури, яка перебуває на межі художності і документальності. Основними жанрами non-fiction є щоденник, автобіографія, біографія, мемуари, сповідь, листи тощо» [2, 65]. Водночас дослідниця наголошує на тому, що лише читач може назвати подібний текст документальним, «або ж визнати наявність у творі поетичності й естетичності та перехилити чашу ваг у бік художності» [2, 65].

Н. Колошук досліджує специфіку і жанри української табірної прози в порівнянні з подібною російською, білоруською та польською літературою ХХ ст. Табірна література щодо офіційних соцреалістичних творів, як твердить науковиця, «становила андеграундну течію літературного процесу» ХХ ст. Найбільшу цінність справжнього, неімітованого табірної горору складає потужний вплив на читача, який дізнається болісну правду про радянські табори для репресованих осіб і у якого ці тексти викликають особливу довіру [6]. Н. Колошук так само наголошує на тому, що методичні підходи до вивчення документальної літератури повинні «враховувати не лише критерії достовірності матеріалу та яскравість вираженої авторської суб'єктивності, а й цілу систему ідейно-поетикальних характеристик», а також читацьку рецепцію [5, 221].

О. Колінько з-поміж декількох функцій документальної літератури (інформаційної, гносеологічної, аналітичної, психологічної) виділяє й естетичну та наголошує, що «література non-fiction знаходиться у динамічному розвитку, відкрита для трансформацій, оновлень і перебудов, має досить рухомі межі та своєрідну специфіку у стильовому оформленні та взаємодії з іншими жанрами» [4, 76].

Таким чином, як твердять науковці, українська документальна література (література non-fiction) на початку ХХІ ст. переживає бурхливий розвиток і потребує аналітичних студій щодо її змісту та форми.

Метою статті є дослідження жанрово-стильових модифікацій сучасної української документальної літератури на прикладі книг, що присвячені подіям Євромайдану (2013–2014) й Антитерористичній операції на сході України (АТО, 2014–2018) 2015–2016 рр: «Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву» (2014, автор проекту О. Забужко, укладач Т. Терен) і «Точка нуль» (2017) Артема Чеха.

Виклад основного матеріалу. У назві книги «Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву» [9] є алюзія до відомої історичної пам'ятки — «Літопису самовидця» VII ст., козацького літопису староукраїнською

мовою, одного з фундаментальних джерел з історії Східної Європи, зокрема періоду Хмельниччини і Руїни в Україні, написаного одним автором, очевидцем подій, вихідцем зі старшини Війська Запорозького. Загалом літопис — «найдавніший синкретичний жанр історично-мемуарної прози, в якому у хронологічному порядку, порічно записували події, а також фрагменти теології, міфів, житій святих, легенд, дружинного епосу, ораторсько-повчальної прози, воляцької повісті тощо. За структурою Л. нагадував різножанровий, різностильовий колаж; є пам'яткою писемності киеворуського періоду, аналогічною давньоримським анналам» [8, 579]. Саме таким синкретичним та різностильовим колажем і є книга «Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву». На відміну від давнього літопису самовидця, ця книга скомпонована з дописів багатьох авторів і позиціонується як літопис самовидців.

Чому жанр літопису самовидців (колективного літопису) видався укладачам книги «Літопис самовидців...» найбільш виправданим? Тому що з давніх часів існує традиція інтерпретації історичних фактів відповідно до державницької ідеї чи ідеї героїзації чергового короля. Наприклад, згідно з життєписом Карла Великого (IX ст. н. е.), французькі війська пішли через Піреней на іспанські землі на запрошення арабського володаря Ібн-аль-арабі через обіцянку великої здобичі за допомогу в міжусобній війні мусульманських (мавританських) правителів. Обіцяна нагорода — пограбування міста невірних Сарагоса. Проте Сарагосу французи не завоювали і пограбували місто басків (християн!) Помпелуну. А в «Пісні про Роланда» читаємо, що французький ар'єргард короля Карла було знищено не басками-християнами із Помпелуни, які помстилися єдиновірцям за пограбоване місто, а невірними маврами у боротьбі за любу Францію, за короля, за християнську віру...

Саме з метою збереження історичної правди, з метою застереження від чергової спроби квазіісторичної інтерпретації новітньої історії України алгоритм Євромайдану 2013–2014 рр. відтворено за записами самих українців, учасників і сучасників події. Як наголошує у передмові О. Забужко: «...Ми вчимося по ходу дії того, на що іншим націям пішли століття. В тому числі — говорити про себе самим: без сторонніх підказок, ні на кого не озираючись...» [9, 7]

Літопис Євромайдану укладено 150-ма авторами, тексти яких на Facebook чи інших *інтернет*-джерелах мали понад 500 «лайків» чи «репостів». Книга-проект О. Забужко —

це об'єктивний реалізм, багатоголоса картина буремної України періоду Євромайдану (2013–2014 рр), створена авторами-патріотами, самовидцями та учасниками подій із Києва, Луцька, Одеси, Луганська та інших міст України.

Укладач книги Т. Терен у передньому слові визначила цілі і завдання проєкту: мета — «побачити сутнісне», коли «намагаєшся зібрати із клаптиків не хронологічну, а емоційну канву пережитих місяців», «відшукати найправдивіше, найщемкіші сповіді, одкровення, осмислення, переживання дев'яти місяців нашого спротиву»; джерело — соціальні мережі в інтернет; жанри — пости, блоги, колонки, вірші; герої — тут є «безліч невідомих героїв, які за ці дев'ять місяців навчилися не чекати нічого від влади, а покладатися лише на самих себе». «У цій книзі ми не дали слова політикам, бо ж такою очевидною нині є минуцність їхніх заяв, обіцянок і навіть імен...» [9, 4–5]

За стилем викладу це еkleктичне видання, адже фрагменти книги, написані звичайними людьми, переплітаються з текстами письменників (О. Забужко, С. Жадана, К. Бабкіної, Б. Гуменюка, А. Дмитрук, І. Карпи, О. Мамчич, Ю. Іздрика, Д. Лазуткіна, І. Цілик, Є. Більченко, М. Савки, Татусі Бо та ін.) Відповідно до хронології подій у них зафіксовано факти, емоції, почуття, переживання і роздуми самовидців.

Ці тексти структуровані і вибудовані за логікою розвитку сюжету, що відчувається на рівні підтексту: зав'язка, розвиток подій, низка перипетій, кульмінація, розв'язка — на якомусь етапі, але не завершення події. Драматичні історії про проблеми, сумніви, розчарування, захоплення, стійкість, мужність, типологію українців на зламі системи цінностей якраз і показують передумови та розвиток національної Революції Гідності. Ці фрагменти різні за змістом і стилем, але саме така фрагментарність композиції — колаж — забезпечує об'єктивність зображуваного. У єдиний твір еkleктичні сторінки поєднує патріотичний патос. Десь тяжка трагічна емоція, десь самоіронія, десь парадоксальна ситуація, — але в цілому текст звучить як патетична симфонія.

Таким чином, «Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву» є художньою літературою неklасичного формату [3]: документальні свідчення учасників подій часів Євромайдану структуровані як художній текст з усіма його елементами (темою, ідеєю, проблематикою, системою образів, патосом, еkleктичною стильовою палітрою, своєрідною композицією).

Тема Майдану своєрідно звучить у кожному фрагменті книги: як проблема вибору (йти чи не йти?) або чому йти («але ЗАВТРА Я ВІЙДУ, бо ніхто не має права спрямовувати силу проти мирних демонстрантів...» [9, 16]); то як поетичний образ «мого покоління, що «приходить до тями» у вірші Д. Лазуткіна [9, 10–11]; то як драма «хлопця у формі» («Тато хоче їхати сюди, до людей на Майдан... Хоч батько і розуміє мою ситуацію, а в очі дивитися буде соромно...» [9, 13]). Чи як високе відчуття святості справи, за яку постали: «Ночевал в Михайловском соборе. Там читали красивую молитву. Люди спали на коврах, расстеленных в храме. Очень сильное переживание силы, которое несет в себе молитва и святое место. Почувствовал всем телом, что в Украине есть СВЯТОЕ. И это есть в каждом из нас, это те наши ценности, которые важно осознать и удерживать. Ведь от нас зависит будущее, именно мы его создаем прямо сейчас» (статус Андрія Литвиненка, волонтера на кухні на Михайлівській площі, 2 грудня 2013 року [9, 18]).

Сюжет розвивається від 24 листопада 2013 року, своєрідного прологу, коли приводом вкотре вийти на Майдан стало спільне переживання «вийти и защитить наше право быть европейцами», а не конкретний порядок денний [9, 9]. Коли була й ейфорія від усезагальної єдності і шляхетності: «Приїжджаю до КМДА... Захожу — той мій стан запам'ятаю на все життя!!! Це було наче в кіно про взяття Зимнього!!! І я всередині того кіна!!! Піднімаюсь по сходах — а на морді дурна дитяча посмішка одночасно подиву та щастя!!!» [9, 18–19]. Коли була і суха статистика про мотиви виходу на Майдан від Міжнародного інституту соціології та фонду ім. Ілька Кучеріва [9, 20]. Тобто, матеріал у книзі подається щільно, через ретельно дібраний спектр емоцій, переживань, відчуттів, розмислів, новин зі ЗМІ і неупереджених даних наукових методів дослідження.

Однією із зав'язок, окрім розгону студентів 30 листопада 2013 року, загибелі Сергія Нігояна 22 січня 2014 року, стала ніч набату з 10 на 11 грудня, коли дзвонар Михайлівського собору Іван Сидор бив у дзвони, бо «на Євромайдані спецпідрозділи Беркуту пішли проти своїх громадян і почали штурм» [9, 27]. Ця ніч, за словами Fedor Sivtsov, змінила його свідомість, свідомість багатьох українців: «...Я поверил в Бога... Я стал националистом... Я освободился от страха...» [9, 29].

Кульмінація — 18–20 лютого 2014 року. «Я відчувала себе коровою, яку женуть на бойню» (Olga Zhuk) [9, 108] «Хочу рассказать о ночи 19 февраля... Периметр держало че-

ловек 300–400, остальные — сочувствующие. Людей под утро становилось все меньше и меньше, Крещатик опустел, и те кто остались либо бегали, либо еле передвигались, перета-скивая к передовой все, что горит. Около пяти часов положение стало отчаянным... Было тревожно. Было страшно... По Крещатику со стороны Бессарабки бежала большая группа вооруженных щитами и битами людей до ста человек. Это был конец. Ребята взялись за камни и кинулись поджигать коктейли. Группа быстро приближалась, когда стали видны их лица, закрались сомнения, сменившиеся пониманием — Наши. Такие лица могут быть только у наших.

Мужики сорока-пятидесяти лет подбежали, выстроились в колонну по четверо и первый ряд, грохнув щитами, упал на колени. То, что мы услышали, вырвало сознание: «Брати! Пробачте, що так довго їхали». Плакали все. Все. Это была Львовская сотня... Слава Львовской сотне. Через час был Тернополь» (*Sergey Suprun*) [9, 108–109]

«Начало шестого утра. Михайловский... 2014 год. Географически — Европа. Ночью в церковь везут раненых... Рассвет, но не служат заутреню. Всегда, во все времена тут спасают души, но сейчас очень важны растерзанные пулями и гранатами тела. Поэтому не горят свечи, не звучит «Символ веры», но пахнет нашатырем, а свечной ящик завален лекарствами...» (*Sonya Koshkina*) [9, 114–115]

«...Я вам по гроб жизни буду вдячна за те, що ви повернули українцям почуття достоїнства...» (Ольга Чигиринська, статус-стьоб «про орла шизокрилого, благородного дона Володимира Путіна Красне Солнишко») [9, 119].

«...Простіть, хлопці. Простіть, наші світлі й безповоротні, — ті, на кого Україна так трагічно збідніла. І, будь ласка, — не відпускайте, тримайте далі над Україною свою Небесну Варту. Моліть Бога за нас усіх» (*Оксана Забужко*) [9, 144]

Ці жорстокі дні спричинилися до розвитку подій, нових перипетій. Харків: «...На вимогу стати на коліна — послав...» (*Сергій Жадан*) [9, 160]. Бахчисарай, Сімферополь, Севастополь: «...В Бахчисарае имеем первую женскую крымскотатарскую сотню...» (*Айдер Муждаба*) [9, 165]. «Крым — мой. И я буду варить борщ и жарить янык, слушать Океан Ельзы и сушить вишни, буду бродить по диким пляжам Козы и смотреть на закат с Ай-Георгия» (*Ольга Васильченко*) [9, 247]. Одеса: «Основная мысль, звучащая сегодня в городе, — не дадим сделать из Одессы второй Славянск. Одесса — это Украина...» (*Автор невідомий*) [9, 223].

«Теперь мы точно часть Украины. Но не той с симулякрами-вышиванками, а молодой, злой, динамичной. Без сегодняшней мясорубки было нельзя, увы» (3 травня 2014 року, *Sergei Borovsky*) [9, 224]. Дніпропетровськ: «А я вчера была в Днепропетровске. Там теперь — тоже патриотизм. Но патриотизм страстный. Патриотизм — влюбленность. Патриотизм — секс... Патриотизм, от которого спирает дух и щемит в сердце... Днепропетровск — ты вырос. Ты — Украина» (*Галина Сергеева*) [9, 224–225]. Київ: «На вулицях дофіга стильних і красивих людей. Вільних якихось. Нібито їх всіх з якоїсь резервації повипускали...» (1 липня 2014 року, *Olexa Mann*) [9, 224–225].

«Події останніх днів змінили моє ставлення до країни-сусідки, у якій проживає багато моїх друзів. 2 травня була збита пара вертольотів Мі-24, загинув екіпаж. Загинули — мої колеги, офіцери, з якими ми виконували бойові завдання під егідою Місії ООН... вони вижили в Африці, але загинули від рук російських найманців...» (*Полковник Андрій Козут*) [9, 226]

Головною проблемою, яка поетапно досліджується і документується у книзі «Літопис самовидців...», є відродження духу українців, формування народу, нації, об'єднання українців з різних регіонів і різних національностей на засадах «добра і справедливості — на засадах того, шевченківськими словами кажучи, «праведного закону», в основі якого — «любов предвічна сугуба». Бо саме цього просив наш Кобзар для України в Бога... У перекладі на мову наших світських, сьогоденних реалій це і є — «права людини понад усе». Бо ж права людини можливі тільки на засаді поваги до людини, поваги до всього живого: на засаді любові до ближнього, любові до світу і вдячності світові — в кінцевому підсумку, вдячності Богові...» (*Оксана Забужко*) [9, 174–175]

Саме усвідомлення цієї істини і є кульмінацією процесу духовного становлення українців 2013–2014 року. І саме завдяки кристалізації у кривавих подіях національних і загальнолюдських цінностей Революція Гідності триває. Україна живе у режимі «відкладеного літа» і відчайдушного народного спротиву військовій експансії Росії. Фінал відкритий...

Найзахопливішою у «Літописі самовидців...» є палітра образів-портретів українців. Є образи конкретні. Наприклад, хлопчина у статусі Христини Воробій зображений у розвитку: «некерований Циклоп», якого тато — «чистий тобі рекетир, чи гангстер, чи зек» — силоміць привів до неї на уроки української мови, «дуже добрий хлопець, з великим та щирим серцем, хоча й з норовистим характером», переформа-

тував почуття своєї вчительки, бо, як з'ясувалося, він став одним із Героїв Небесної Сотні: «...я МАЮ В СЕРЦІ Тебе і Твою українську мову...» [9, 284].

Є образи узагальнені. Наприклад, у статусі «День без Майдана» змальовано образ пересічних людей на Деміївському базарі у Києві, які зі свого збіжжя збирають декілька машин продуктів на Майдан, і це типова поведінка українців на той час [9, 22]. У статусі Zaven Babloyan із Харкова дібрано наймовірніше точний образ нації цієї доби: «...Вы не цвет нации, потому что сейчас она еле жива и не цветет, — вы ствольные клетки нации...» [9, 23].

Є образ матері, яка в Україні завжди була мірилом усіх речей: «...Ти, головне, повертайся до мами. / Деся там сивіючи за видноколом, / Матері тужать і друкать домами, / Що пахнуть ніжністю і корвалолом...» (*Іра Цілик*) [9, 296]. «...Я увидела мать... Она была отрешенно спокойной. Вы знаете, непередаваемый цвет лица. Он пепельный. Губы, глаза, кожа, волосы. Все единого цвета. Точнее вообще без цвета. Ни единой краски. Мама очень молчала. Очень. Она как-то всепонимающе молчала... Я... увидела маму. Бескровную, безжизненную, всепонимающую, всепотерявшую... Мне кажется, что тот, кто видел маму, у которой убили сына, больше никогда ни в кого не сможет стрелять...» (*Алена Стадник*) [9, 201].

Є драматичний образ Донбасу. Зсередини Донбасу: «...Нет никакого гордого трудового Донбасса. Есть край людей, живущих в тотальной депрессии, которая куполом накрывает их вот уже почти столетие. И на самом деле, когда вам говорят: «Мы хотим, чтобы Украина услышала Донбасс»... это значит: «Пожалуйста нас. Признайте нас. Мы же ваши». Донбасс — это Украина? Без сомнений. Только мы, только наша культура могла породить такое странное неопределенное и депрессивное кодро. Растерянное и несчастное, но наше...» (*Катерина Мола*) [9, 204–205]. Є образ «толпы агрессивной» у тролейбусі в Донецьку, яка пошматувала жовто-блакитну стрічку на сумці молодій дівчині і виштовхала дівчину з вагона. Юна симпатка Майдану з Донецька резюмує: «...На то й же долбанной остановке я поняла, что я не в своей стране, я во вражеской стороне. Я не знаю, как это вылечить, ведь дети воспитываются так же. Это гангрена, которую можно только ампутировать, пока не поздно...» [9, 48]. Є полемічний образ Донбасу з заходу України, який поглиблює проблему і спричинює діалог: «...Мій патріотизм не настільки всеохопний, щоби бути готовим до визволення донецького краю від ворожих загарбників...»

(*Тарас Прохасько*) [9, 213–214]. І є український відгук із Луганська: «В ваших областях быдла не намного меньше, чем у нас. Нам не повезло не столько с населением, сколько с географией» (*Olena Anisimova*) [9, 267]. Усі ці образи увиразнюють складність, драматизм і трагічність проблеми, яку, як гнійник, прорвала революція на Майдані.

Є образ партизанів: «Є у вас самооборона, Правий сектор чи просто хтось, хто має мисливську рушницю, а краще — карабін, має яйця й голову і кого це задовбало? А якщо нема голови і рушниці, а яйця є? Без рушниці можна, а без голови — ні. Це ж партизанка, а тут без голови ніяк. Без голови можна тільки у верховну раду...» (*Борис Гуменюк*) [9, 219]. Є образи українських бійців: «Це дуже добре. Ми стоїмо обличчям до ворога, а за нашими спинами спокійне життя. Україна не повинна бачити і знати того, що бачимо ми...» (*vyuko_z_licka*) [9, 290].

Є образи не тільки героїв, а й тих заробітчан на Майдані, що набули слова-визначення «тітушки». Своєрідний портрет цієї категорії українців на прикладі свого колишнього однокласника змалювала Олена Зварич: «...Всякі є у нас. Є і спортсмени. Є студенти. І наволочі... теж вистачає... Об'єднує що? Цинізм. Так. Ми всі циніки» [9, 37–38]. Є образи беркутівців: «Звініте, що ці скажені студенти тридцятого лютого так люто пи@дили вас по ногах своїми мармизами» [9, 93]. Образи росіян, які хоч і переконані, з огляду на 13-річну владу Путіна в Росії, що «ни@уяшеньки не получится», ідуть на Майдан слідом за своїми дружинами-українками, попри скепсис, хвору спину і звільнення з роботи — «ну хотя бы попытался...» [9, 45]. Є образи підприємців, які «...бесплатно... просто приехал людям помочь. Как все» [9, 49]. Або водія метро, який закликав людей у вагонах вийти з вагонів і допомогти людям на Майдані.

Крізь ці портретні «бліци» проступає багатоліка Україна, яка тяжко долає чергову сходинку на шляху свого становлення.

Відповідно до теми, проблематики, образного спектру стильова еkleктика є надзвичайно органічним явищем у цьому багатолікому творі: різні шрифти, різні мови, різні види текстів (проза / поезія / статистика соціологічних досліджень / новини і факти зі ЗМІ); різні стилі мовлення, наприклад, стьоб у статусі Ольги Чигиринської до Путіна [9, 118–120]; вживання розділових знаків, великої / малої літери поза всяких норм тощо.

Книга насичена просторіччям: «стидно»; «путиноботы» [9, 281]; «федераст, сепаратист, путинка, лугандон» [9, 257]; інвективною лексикою: «Зараз несподівано з'ясується,

що хата зовсім не скраю, а навпаки, величезна така спільна хата, де дофіга самостійно мислячих і дуже міцних людей, яка гуде, як растрєвожений улей. Де у людей з'явилась спільна мета — дати пі@ди агресору і загарбнику. Реально надавати по ботоксним щцям наодмаш. Розх@ярить цей писок в @авно, зтерти його з лица землі» [9, 278]; високою лексикою: «...А его боевое знамя лежит у Тани в шкафу и ждет Парада Победы над российским фашизмом...» (*Boris Filatov*) [9, 296]; використання різних мов: української, російської, англійської та ін.

Мова твору увиразнена народними новотворами: гімн — національна мантра [9, 24]; майданівці — стовбурові клітини нації [9, 23]; «евродиван» (про пасивну групу населення) [9, 24]; «идет быстрая кристаллизация того мутного раствора, которым была украинская протонация еще месяц назад...» [9, 32]; «зомбосюр» (про Донбас) [9, 272]; Майдан сьогодні (13 грудня 2013 року) — город-утопия; нинешній «Майдан — это эмбрион, из которого разовьется новая Украина» [9, 35]; «тітушкувати» — протистояти Майдану за 500 грн/день [9, 36]; «мирно, очень мирно во мне вырос из Эволюционера Революционер» [9, 56].

Парадоксальна образність, що домінує у книзі, найбільше відповідає і часу, і процесу, увиразнює феноменальність українських подій. «Только у нас могут бандеровцы охранять синагоги, евреи создают сотни самообороны, русские могут быть украинскими националистами, а крымские татары скандировать «Крым — це Україна!» (*Ivan Khrapak*) [9, 182]. «...Мы жили тогда в КМДА. Знаете, чем я завтракала в КМДА? Я завтракала караваями — свадебными караваями — знаете, они еще украшены цветами и веночками. Эти караваи были с поминок мальчиков, мальчиков, которые так и не успели жениться...» (*Алена Стадник*) [9, 199]. «В этой сказке как-то не по Проппу: сначала на страну плеснули живой водой революции, а потом принялись поливать мертвой водой войны» (*Zaven Babloyan*) [9, 220].

Патетична образність вкраплена як акцент на кожному значущому етапі подій: «Наша армия сегодня по праву может называться НАРОДНОЙ! Потому что именно НАРОД ее вытащил из той ямы, куда ее 20 лет загоняли. Этого феномена не смогли просчитать в штабе у Путина» (*Denis Pyatigorets*) [9, 282]. «Батьківщина або територія / кожен сам обирає шлях...» (*Дмитро Лазуткін*) [9, 287].

Вищий сон (класична структурна складова героїчних пісень і епосів) про вовків, які напали на жінку, на її хату, і як вона вилами відбивалася до останнього: «Подруга каже, що ми

переживемо все це. Важко, дуже важко, але переживемо. І коли не буде сил зовсім — прийде допомога ззовні» [9, 294–295]. Такі стильові елементи надають книзі «Літопис самовидців...» епічного характеру.

Таким чином, на прикладі колективного «Літопису самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву», що відтворює емоційно-об'єктивну історію Євромайдану, бачимо своєрідне сплетіння документальної літератури із художнім стилем зображення. Також треба зазначити, що після видання цієї книги з'явилася серія подібних колективних літописних проєктів, «очима учасників бойових дій та очевидців», про Євромайдан і збройну агресію Росії проти України (2014–2020 рр.): «Війна очима ТСН. 28 історій по той бік камери» (2015) Кашпор О., «Война на три буквы» (2015) К. Сергацкової, А. Чапая, В. Максакова, «Люди “сірої зони”. Свідки російської анексії Криму 2014 року» (2018) А. Андрієвської, О. Халімон, «У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту» (2018) Глотова С., Готової А., «Нескорені. Інтерв'ю із Героями АТО» (2016), «Нескорені. Книга 2» (2019) В. Розуменко та ін.

Збірка коротких есеїв Артема Чеха «Точка нуль» [1] складається з 3-х частин: «Нові сні», «Осін, зима і знову весна», «P.S.» (епілог). Есей, як твердять словники, — «невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми» [7, 242]. «Точка нуль» — замітки мобілізованого бійця ЗСУ, що проходив службу в умовах АТО 2015–2016 рр., наратив письменника, мешканця міста, молодого українця, патріота, що не уникав мобілізації, а скористався змогою реалізувати патріотичні почуття майданівця за реальних бойових обставин. Йому не випало пекло Іловайського котла чи Донецького аеропорту, за умов хронічного «мінського перемир'я», стоячи на посту, він більше думав не про те, як уразити / дістати ворога, а заглиблювався у свої відчуття / враження / емоції / думки, намагаючись виписати «автопортрет митця на війні» — здійснити об'єктивний аналіз власних суб'єктивних переживань війни.

Книга дуже чесна: тут немає фальшивого патосу й вигаданих історій. Війна в зоні АТО з точки зору мобілізованого п'ятої хвили старшого солдата Артема Чеха — то важка, виснажлива і брудна робота. Важка, тому що українські бійці ХХІ ст за рівнем забезпечення та облаштування (окопи, бліндажі, вагончики) часом почувуються, як у середньовіччі. Виснажлива, тому що найбільше мораль-

них і фізичних сил «з'їдає» побут (де і коли помитися, випрати, як спати з мишами та постільними вошами, як перетравити солдатську кашу з комбіжиром, де взяти каву / кепір / грейпфрут, як справити нужду при мінус 17° С і так, щоб тебе ніхто не бачив et cetera...). Брудна, тому що мусиш співіснувати з тими, кого б «на громадянці» і не знав; тому що багато сторін життя відкриваються зовсім з іншого боку («Повії завжди йдуть за армією»); тому що шляхетна волонтерська справа іноді несподівано звучить навиворіт («Сімнадцять мішків із пасками»). А наприкінці книги раптом зринає неприязне ставлення до «нациків» (бійців Національної гвардії України) на блокпостах: «Але я ніколи не пробачу тим, хто стоїть на блокпостах і виявляє зверхність, мало не ставлячи на коліна бійців із передової. «Розгрузки», «кугуари», «хамери», снайперські гвинтівки з глушниками, хода лінива перевальцем, прискіпливо так очі з-під окулярів: «Кто такие?..» [1, 200]

І таких непокращених деталей війни у творі дуже багато. А. Чех не пише про сутички, військові обладунки, формування навичок у бою, — очевидно, не все з життя діючої армії можна вносити до тексту. Але суб'єктивне відчуття того, що «Війна — це нецікаво» [1, 44], «Війна — це не модно» [1, 146], «Війна — це лернейська гідра з різними обличчями» [1, 98] йому відтворити вдалося.

Найбільшу цінність книги Артема Чеха складає поглиблений психоаналіз на основі власного досвіду перебування в зоні АТО у 2015–2016 рр. Так, пройшовши марафон із десяти місяців на передовій, на «нулі», Артем Чех пише есеї «Відповідальність». Цей текст видається особливо актуальним тепер, тобто авторові вдалося бути не лише суб'єктивним, йому вдалося відчутти типове і сказати про це по-своєму: «Відповідальність — страшна річ. Наш колишній ротний «Маестро» переніс інфаркт на ногах. Наш речовик ще не скоро оговтається від своєї посади. Леонідович, нинішній комроті, схуд кілограмів на тридцять. І коли я думаю, що знаю, як треба воювати, то розумію, що насправді я — звичайний боягуз, який банально боїться відповідальності. За свої рішення, за особовий склад. Усвідомлюю, що легше в солдатах, і дякую Богу, що не офіцер, і дякую всесвіту, що не старшина. Мій максимум — командир відділення. І якимось по-новому я дивлюся на офіцерів. Іноді їх просто шкода. По-людськи. І навіть жирні посади, після яких їдеш або на нову дачу, або в тюрму, вимагають від офіцера галони нервів та барелі витримки.

Насправді, я не знаю, як воювати. І як керувати країною. І як полагодити дріт від світильника» [1, 130–132].

Невиграшні зізнання як для чоловіка. Але якби кожен із українців адекватно усвідомив свою міру можливостей і відповідальності та амбіцій, — у випадку Артема Чеха це звучить як «Понюхай пороху!» — тоді б, можливо, і претендентів на посаду мера Києва чи президента України, чи політтехнологів-аналітиків на всіх телеканалах було б менше... Тобто, А. Чех прописує своєрідний рецепт самооцінки для українців, серед яких донині будь-де не бракує трьох гетьманів на дві особи...

Також автор фіксує потребу в гарній людині за екстремальних умов (есеї «Дмитрик»). Надзвичайну цінність тиші, «яка взагалі для мене стала дефіцитом і навіть таким собі делікатесом» [1, 38]. Необхідність «бачити плюси», попри синтетичну форму для бійців при плюс 35, неоквовирні берці і начпродів-крадіїв. Переоцінку цінностей: в АТО теми Бога, політики й сексу не є актуальними; тут більше дбають про побут і безпеку; а також про єдину принципову річ, «яку навряд чи пробачать бійці своєму товаришу, — крисятництво» [1, 82]. Пише про те, що «на нулі» тримає людину. Насамперед, благословення (хоча якоїсь миті наратор відсторонено подумав: «Де я, а де військовий капелан?»): «Благословення — це плацебо, внутрішня упевненість у тому, що ворожа куля омине тебе, а зброя не підведе» [1, 85]. А також віра («...не найгірша річ, щоб не збожеволіти і не спитися» [1, 86], сон («...теж хороша річ. Він також очищує й оновлює тебе до стану заводських налаштувань») [1, 87] і сміх («...тут лише сміх народжує спокій») [1, 88]. Патріотизм, як не парадоксально, «армія закатала в бетон» [1, 161]. Окремий текст автор присвячує волонтерам: «Волонтери — наші друзі... Волонтери безстрашні...» Волонтерство «є цілющим причастям нації» [1, 89–90].

Стосовно третього року війни А. Чех відмічає таке: «Ця війна дивна... Нинішня війна не має мети. Це Стіна. Сторожова вежа... Наше завдання — утримати стіну. Мало хто з бійців вірить у повернення Донбасу. Перемога — примарна... Тому новини про режим тиші сприймаються скептично..., а домовленості в Мінську чи в Парижі — плексиглас, крізь який видно лише контури певних оптимістичних сподівань...» [1, 99–100]

В есеї «Доскакалися» Артем Чех поєднує теми війни і Євромайдану: «Кожен стояв на Майдані за своє... Я стояв за безвізовий режим із ЄС. Це був мій пунктик, зумовлений пізньою ініціативою до світу європейського ту-

ризму... Тому ти потопАеш тут у багні, кіптяві і солярці, ділиш склепіння бліндажа з дрібними гризунами, спиш із розплющеними очима й віриш у нездійсненне щастя, щоб потім із чистою совістю й у вільній від гнилі державі їхати на новенькому синьому круїзері прямісінько до Європи» [1, 111–114].

Артем Чех скупю, але доречно вкраплює в текст художню образність. Наприклад, в есеї «Дива не сталося» автор пише про очікування святого Миколая: «Цього року Миколай оминув мене, як великі ріки оминають гори. Він банально не доїхав на передову» [1, 125–126]. Тобто наголошує: поняття святості і добра не сумісні з поняттям війни. Письменник додає достатньо сленгу і спеціальної лексики, пояснює її значення, чим відтворює армійську атмосферу: горно-копитні — гірсько-піхотні війська; маздонія — мотопіхота; цевешка — цистерна води; ІПП — індивідуальний перев'язочний пакет; воп — взводний опорний пункт тощо.

Артем Чех дуже точно прописує власні відчуття, враження, роздуми, зокрема в уривку про ключове поняття тексту — точку нуль: «...Навоколишній світ звужується до однієї позиції: дорога, бліндаж, посадка, поле. Решта — зайве. Переосмислення, обнулення. Либонь, це найкращий час для усвідомлення свого життя, а можливої смерті як смерті, для того, щоб відкинути зайве, штучно нагромаджене за роки, проведені в темряві. У густій і комфортній темряві, яку створив сам і в яку повірив. Це точка нуль. Межа, якій передують безглузда лузга омани й за якою починається звільнення від думок, почуттів, бажань. *Це повне занурення в себе, звільнення від залежностей і мирського непотребу. Це постріг у нову істоту, якою я ніколи не став би за інших обставин...*» [1, 85–86].

Непідготовленого читача може шокувати акцентований брутальний імпресіонізм тексту, тобто змалювання у запахах, кольорі, смакових, зорових, дотикових відчуттях, емоціях, переживаннях натуралістичного образу війни. Можуть шокувати відверті нетрадиційні аналітичні висновки про патріотизм, волонтерство і стосунки між людьми в армії. Це непатосний, чесний і своєрідний досвід війни. Очевидно, що для відтворення повноцінної картини українсько-російського гібридного протистояння в зоні АТО має бути і такий пазл.

Книга не має захопливого сюжету та епітажно-крутих перипетій. Клаптик за клаптиком (есеї за есеєм) автор поетапно фіксує востання в жорстке реальне життя хлопчини-урбаніста (символічно, що свій тридцятий день народження Артем Чех зустрів у зоні АТО),

перетворення юнака на чоловіка. Чоловіка, який набув тягар досвіду негарної, нецікавої, немодної війни, але має з цим далі жити, «круїзити», кохати, виховувати сина, творити...

Завдяки книзі есеїв письменника Артема Чеха «Точка нуль» українська документальна література збагатилася суб'єктивними неофіційними свідченнями самовидця — учасника АТО — про російсько-українську війну на Донбасі 2014–2020 рр. Своєрідна субкультура АТО представлена також у книгах «Життя після 16.30» (2018) О. Терещенка, «Пехота» (2018) Мартіна Бреста та ін. Особистісний досвід переживання і сприймання гострих і болісних моментів новітньої історії України виписані і в книгах «Анексія: Острів Крим. Хроніки "гібридної війни"» (2015) Т. Березовця, «Я — свідок. Записки з окупованого Луганська» (2015) В. Торби, «Нове життя. Історії з Заходу на Схід» (2015) М. Сурженко та ін.

Висновки. Як справедливо зазначають науковці, українська документальна література першої чверті ХХІ ст. набуває бурхливого розвитку. Це спричинено багатьма чинниками: демократизацією і відкритістю книжкового ринку України; авторитетністю видань, здійснених завдяки доступу до раніше закритих архівних джерел; недовірою до офіційних версій певних подій з історії України; доступністю інформації різного рівня завдяки розвитку ІКТ тощо.

Дослідники документальної літератури описують її жанри (щоденник, автобіографія, біографія, мемуари, сповідь, листи тощо) і мовно-стильову своєрідність (художність та емоційність зображення), акцентують урахування читацької рецепції, наголошуючи на необхідності подальшого вивчення масиву документальної літератури та розроблення методів її класифікації.

До новітньої української документальної літератури відноситься і non-fiction про історію Євромайдану (2013–2014 рр) та російсько-українську війну 2014–2020 рр. Ця література актуалізує класичні жанри історичної і документальної літератури (літопис, есеї), але наповнює їх сучасними змістом і формою.

У книзі «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву» актуалізується жанр колективного літопису самовидців — синкретичний і різностильовий колаж із дописів багатьох осіб. За фіксацією фактів, людей і їхніх учинків проступає еkleктична манера письма, що поєднує об'єктивність опису подій із художньо-емоційним сприйманням їх. Подібний спосіб зображення сучасної української історії спостерігаємо і в низці інших новітніх документальних видань.

Збірка есеїв «Точка нуль» Артема Чеха представляє суб'єктивну точку зору письменника-самовидця, який був учасником російсько-української війни від 2015 по 2016 р. Чесний пазл від учасника АТО додає важливу інформацію

до створення повноцінної об'єктивної картини російсько-української війни 2014–2020 рр., що триває. Подібні видання творів учасників війни набули популярності в Україні і створили своєрідну субкультуру.

ДЖЕРЕЛА

1. Варикаша М.М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction : монографія / М.М. Варикаша. — Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. — 212 с.
2. Головченко Н. Жанр колективного літопису в сучасній українській літературі (на прикладі проекту О. Забужко «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву») / Н. Головченко // Укр. л-ра в загальноосв. шк., 2015. — № 2. — С. 56–60.
3. Колінько О.П. Нон-фікшн як особливий феномен сучасної белетристики / О.П. Колінько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. — 2016. — № 24. — Т. 2. — С. 74–77.
4. Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності: українська ситуація / Н. Колошук // Питання літературознавства, 2009. — Випуск 78. — С. 215–223.
5. Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну : монографія / Н.Г. Колошук. — Луцьк : РВВ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки «Вежа», 2006. — 500 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 608 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Редкол.: Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
8. Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву / Автор проекту О. Забужко, упорядник Т. Терен; передмова С. Алексієвич. — К. : КОМОРА, 2014. — 312 с.
9. Чех А. Точка нуль : збірка есеїв / Артем Чех. — Х. : Віват, 2017. — 224 с.

REFERENCES

1. Varykasha, M. M. (2013). *Hendernyi dyskurs u literaturi non-fiction: monohrafiia*. Donetsk: LANDON-XXI, 212 p. (in Ukrainian).
2. Holovchenko, N. (2015). *Zhanr kolektyvnoho litopysu v suchasni ukrainskii literaturi (na prykladi proektu O. Zabuzhko «Litopys samovydtziv: Deviat misiatsiv ukrainskoho sprotyvu»)*. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, No 2, pp. 56–60 (in Ukrainian).
3. Kolinko, O. P. (2016). *Non-fikshn yak osoblyvyi fenomen suchasnoi beletrystyky*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Serii: Filolohiia*, No 24, Vol. 2, pp. 74–77 (in Ukrainian).
4. Koloshuk, N. (2009). *Nefiktsiina literatura (dokumentalistyka) yak marhinalne yavvshche multykulturnoho protsesu suchasnosti: ukrainska sytuatsiia*. *Pytannia literaturoznavstva*, Issue 78, pp. 215–223 (in Ukrainian).
5. Koloshuk, N. H. (2006). *Tabirna proza v paradyhmi postmodernu: monohrafiia* Lutsk: RVV Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky «Vezha», 500 p. (in Ukrainian).
6. *Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh*. (2007). T. 1, Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv, K.: VTs «Akademiiia», 608 p. (in Ukrainian).
7. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*. (2007). Red. kolehiia Hromiak R. T., Kovaliv Yu. I., Teremko V. I., K.: Akademiia, 752 p. (in Ukrainian).
8. *Litopys samovydtziv: Deviat misiatsiv ukrainskoho sprotyvu*. (2014). Avtor proektu O. Zabuzhko, uporiadnyk T. Teren; peredmov S. Aleksiievych, K.: KOMORA, 312 p. (in Ukrainian).
9. Chekh, A. (2017). *Tochka nul: zbirka eseiv*. Kh.: Vivat, 224 p. (in Ukrainian).

Nina Golovchenko,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher of the Institute of Pedagogy,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0003-1811-8085
golovchenko-nina@ukr.net

GENRE-STYLE MODIFICATIONS OF MODERN UKRAINIAN DOCUMENTARY LITERATURE ON EUROMAIDAN AND ANTI-TERRORIST OPERATION (ATO)

The article is devoted to the problem of genre-style modifications of modern Ukrainian documentary literature on Euromaidan (2013–2014) and armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (2014–2020). An example of the book “Chronicle of Eyewitnesses: Nine Months of Ukrainian Resistance” (2014, the author of the project — O. Zabuzhko, compiler — T. Teren) explores the content and form of the collective chronicle (eyewitnesses chronicle) genre. It is noted that the posts of 150 authors, placed on various Internet resources and selected for the book, are structured according to the logic of the development of the classic plot. The texts present a diverse range of images of Euromaidan participants. The description of the events is expressed by original artistic means and vivid emotions. Collection of essays «Point Zero» by Artem Cech represents the narrative of a writer who participated in the ATO in 2015–2016. It is a “self-portrait of the artist”, in which the author makes an objective analysis of his subjective war experience. Both books are a kind of objective artistic and emotional document of the era.

Key words: contemporary Ukrainian literature, documentary literature, non-fiction literature, genre-style modifications, eyewitnesses chronicles, essays.